

© Miroslava Avramovová, Lubica Balážová, Ján Bosák, Juraj Dolník, Miroslav Dudok, Lubomír Falčan, Ján Findra, Karol Furdík, Katarína Gajdošová, Jana Hoffmannová, Martina Ivanová, Nicol Janočková, Alexandra Jarošová, Jana Klincková, Jana Končalová, Jan Kořenenský, Lubomír Kralčák, Marie Krčmová, Maša Kusá, Ludmila Liptáková, Anna Makišová, Anna Marićová, Sibyla Mislovićová, Gabriela Miššiková, Patrik Mitter, Květoslava Musilová, Gabriela Múčsková, Mária Myjavcová, Míra Nábělková, Martin Ološtiak, Slavomír Ondrejovič, Oľga Orgoňová, Alben Rangelova, Ján Sabol, Zuzana Sedláčková, Jana Skladaná, Miloslava Sokolová, Gizela Szabó Mihályová, Mariola Szymczak-Rozlach, Mária Šimková, Eva Tibenská, Zdeňka Urešová, Jana Wachtarczyková, Pavol Žigo

V publikácii *Slovo – Tvorba – Dynamickosť* sú zhrnuté príspevky, ktoré odzneli na rovnomennej konferencii venovanej **PhDr. Kláre Buzássyovej, CSc.**, v dňoch 11. – 12. marca 2009 v Modre pri Bratislave. Do výsledného celku pribudlo jedenásť štúdií, ktorých autori – kolegovia a priatelia jubilatky – sa konferencie z rôznych dôvodov nemohli zúčastniť, no chceli si ju uctiť aspoň týmto spôsobom. Jeden prezentovaný príspevok nebol odovzdaný na publikovanie. Texty 44 autorov a autoriek sú usporiadané do šiestich tematických blokov v zásade tak, ako odzneli na podujatí. Neodprednášané texty sú zaradené medzi ne podľa zamerania.

Publikácia *Slovo – Tvorba – Dynamickosť* prináša najaktuálnejšie výsledky z teoretických i materiálových (vrátane korpusových) analýz slovenského, českého, srbského, poľského, maďarského a bulharského jazyka. Je cenným príspevkom k rozpracúvaniu otázok a ďalšiemu štúdiu všeobecnej lingvistiky, lexicológie, slovotvorby, sociolingvistiky, korpusovej lingvistiky, jazykovej komparatistiky, jazykovej kultúry a politiky, dynamiky jazyka.

The collection of papers entitled *Word – Formation – Dynamism* contains the contributions that were presented at the Conference in honour of **PhDr. Klára Buzássyová, CSc.** which took place on March 11-12, 2009 in Modra near Bratislava. The volume also includes eleven contributions whose authors – colleagues and friends of the person honoured – for various reasons could not take part in the Conference, but at least in this way wanted to express their respect. The texts of 44 authors are organized into six thematic blocks, essentially in the same sequence as they were presented at the Conference, with the unpublished texts included depending on their theme.

The collection of papers *Word – Formation – Dynamism* presents the most recent results of the theoretical and databased analyses of Slovak, Czech, Sorbian, Polish, Hungarian and Bulgarian. It is a valuable contribution to research and further studies concerning linguistics, lexicology, word-formation, sociolinguistics, corpus linguistics, comparative linguistics, linguistic culture and policy, as well as the dynamism of language.

© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV

© VEDA, vydavateľstvo SAV

ISBN 978-80-224-1107-3

OBSAH

EUBOMÍR FALŤAN: Otvorenie • 8

MAŠA KUSÁ: K niektorým súvislostiam slovenského kultúrneho priestoru a Kláry Buzássyovej v ňom • 9

JAN KOŘENSKÝ: Slovo v textu z hľadiska sémiotického • 14

JURAJ DOLNÍK: Základné lingvistické otázky a spisovný jazyk • 21

MARIE KRČMOVÁ: Úskalí zjednodušení • 29

SLAVOMÍR ONDREJOVIČ: Slovenčina – skleníková rastlina? • 38

JÁN SABOL: Semiotická hladina motivovanosti v jazyku • 44

KAROL FURDÍK: Štruktúry reprezentácie znalostí v kontexte teórie lexikálnej motivácie • 50

MARTIN OLOŠTIAK: O individualizačnej motivácii lexikálnych jednotiek • 67

PATRIK MITTER: Úvahy nad slovotvorno-motivačnými vzťahmi kompozít (na materiáli češtiny) • 85

ANNA MARIČOVÁ: Náhľady na tvorenie slov v slovenčine a srbčine • 96

ANNA MAKIŠOVÁ: Typy kompozít v slovenčine a srbčine • 106

EUDMILA LIPTÁKOVÁ: Dieťa a slovotvorba • 121

GABRIELA MIŠŠÍKOVÁ: Využitie okrajových slovotvorných postupov v slovenčine • 136

JANA KLINCKOVÁ: Konkurencia a kooperácia lexikálnych prostriedkov v profesijnej komunikácii • 143

OLGA ORGOŇOVÁ – ZUZANA SEDLÁČKOVÁ: Coolový pokec o slangu teenagerov • 151

JÁN FINDRA: Slovo v kontexte a internetová komunikácia • 163

JÁN BOSÁK: Kodifikácie verzus varianty • 172

ALEXANDRA JAROŠOVÁ: Lexikálna norma a výkladový slovník • 180

EUBICA BALÁŽOVÁ: Osobné (depersonálne) deminutíva; špecifická polysémia a jej lexikografické spracovanie • 209

MARIOLA SZYMCZAK-ROZLACH: Eufemizmy w wybranych słownikach języka polskiego i języka słowackiego • 224

ALBENA RANGELOVA: K vývoji česko-bulharské a bulharsko-české lexikografie • 235

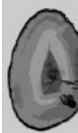
-
- MILOSLAVA SOKOLOVÁ:** Verbálny aspekt a adaptácia prevzatých slovies v slovenčine • 250
- MARTINA IVANOVÁ:** Subkategória funkčno-sémantickej kategórie modálnosti: schopnosť (abilita) • 265
- ZDEŇKA UREŠOVÁ:** PDT-Vallex: trochu jiný valenční slovník • 278
- GIZELA SZABÓMIHÁLYOVÁ:** Variabilita konštrukcií s významom posesívnosti v slovenčine a maďarčine • 287
- EVA TIBENSKÁ:** Bezpredložkovým datívom stvárnenny participant sémantickej štruktúry vety • 294
- KATARÍNA GAJDOŠOVÁ:** Lingvistická analýza automatizovanej anotácie datívu adjektíva v heterogénnych menných skupinách v Slovenskom národnom korpuse • 309
- MIROSLAVA AVRAMOVOVÁ:** Vidím, že sa nevidíme (K problematike domácich obojvidových slovies) • 331
- PAVOL ŽIGO:** Glosa o čase cez prizmu adverbíí • 337

-
- KVĚTOSLAVA MUSILOVÁ:** Možnosti využití ČNK a SNK při zkoumání výpovědních modifikací • 350
- JANA HOFFMANNOVÁ:** České *jako* a slovenské *ako/akože* v mluvených projevech (malý konfrontační pokus) • 359
- MÁRIA MYJAVCOVÁ:** Kontaktové častice v živej reči vojvodinských Slovákov • 372
- MIRA NÁBĚLKOVÁ:** *Domiská, knížiská, psiská* a iné modifikačné substantívne deriváty v slovensko-českom pohľade • 396
- MIROSLAV DUDOK:** Plamienka v krajine zázrakov. Textový svet húb • 426
- GABRIELA MÚCSKOVÁ:** „Opakované prevzatia“ ako výsledok historických kultúrnych kontaktov • 442
- JANA SKLADANÁ:** Biblické podobenstvá ako prejav implicitnosti vo frazeológii • 452

-
- EUBOMÍR KRALČÁK:** Mechanizmy dynamiky jazyka • 460
- NICOL JANOČKOVÁ:** Dynamické pohyby v abstraktnej lexike a ich odraz v lexikografickej praxi • 467
- SIBYLA MISLOVIČOVÁ:** O niektorých nepravidelnostiach pri tvorení názvov osôb • 484
- MÁRIA ŠIMKOVÁ:** Produktívne a neproduktívne formanty pri tvorení názvov vlastností v slovenčine a češtine (korpusedingvistická analýza) • 492
- JANA WACHTARCZYKOVÁ:** Dynamickosť a Dynamika slovnej zásoby slovenčiny vo svetle plynúceho času • 505

-
- JANA KONČALOVÁ:** Ako ma Ľudovít Štúr úplne očaril • 514

„Opakované prevzatia“ ako výsledok historických kultúrnych kontaktov

GABRIELA MÚCSKOVÁ

1. V roku 1991 vyšla v Jazykovednom časopise štúdia Kláry Buzássyovej *Opakovaná internacionalizácia a problém identifikácie morfológických a lexikálnych jednotiek* (1991, s. 89 – 104). Autorka tu vymedzuje pojem „opakovaná internacionalizácia“ na označenie procesu, v ktorom v istom období funguje v jazyku internacionalizmus (europeizmus) latinského alebo gréckeho pôvodu (vyskytujúci sa aspoň v troch nie blízko príbuzných jazykoch) a po uplynutí istého času začne fungovať v tomto jazyku, resp. v niektorej jeho komunikačnej sfére akoby nanovo, oživene, ako nové prevzatie – opakovaný internacionalizmus – sprostredkované cez niektorý iný jazyk. Toto nové prevzatie svojou formálnou a sémantickou štruktúrou prejavuje menší i väčší stupeň kontinuity či diskontinuity s jeho „predkom“, t. j. predchádzajúcim internacionalizmom, čím sa zvyšuje **polysémia** lexikálnej jednotky alebo vzniká **homonymia** (c. d., s. 89).¹ Ako príklad takéhoto opakovaného internacionalizmu sa tu uvádza slovo *moderátor* v staršom prevzatí s významom „vzdelávateľ, vychovávateľ v niektorých spolkoch“, ktoré Slovník slovenského jazyka (ďalej SSJ) uvádza s kvalifikátorom zastar., a v súčasných slovníkoch (Krátky slovník slovenského jazyka; ďalej KSSJ, Slovník cudzích slov; ďalej SCS) v opakovanom prevzatí s významom „tvorivý pracovník, ktorý sprevádza program v rozhlase al. televízii; ktorý vedie odbornú diskusiu“ (c. d., s. 94).

Podobným príkladom v súčasnom jazyku je aj výraz *kredit*, ktorý v staršom prevzatí z taliančiny znamená „úver“, v prenesenom význame aj „dôvera“. V súčasnom období sa vo vysokoškolskej praxi ustálilo nové prevzatie z angličtiny vo význame „vyčíslená hodnota priznaná študentovi po splnení predpísaných podmienok“ (KSSJ). Podľa klasifikácie neologizmov (porov. Kišová, 2009) tak môžeme hovoriť o sémantických alebo, v prípade slovotvorných variantov, o formálno-sémantických neologizmoch.

¹ V iných prípadoch sa opakovaný internacionalizmus odlišuje modifikáciou sufixu, čím sa rozširuje slovotvorná paradigma jednotky s variantnými sufixmi (ibid., s. 94 a n.). V našej štúdií sa však zaoberáme najmä lexikálnymi prevzatými jednotkami.

Opakované prevzatia formálne toho istého staršieho prevzatia alebo internacionalizmu v novom význame, spravidla sprostredkovane cez iný cudzí jazyk, možno hľadať aj v historickom vývine slovnej zásoby slovenčiny. Môžeme uvažovať o skupine „opakovaných prevzatí“, ktoré často nie sú internacionalizmami (resp. internacionalizmom je len jeden z dvojice/trojice slov pochádzajúcich z jedného cudzieho základu) a do slovenčiny sa dostali vplyvom vzájomných historických kontaktov s cudzím jazykovým etnikom.

Príkladom staršieho opakovaného prevzatia je latinské slovo *lucerna* s pôvodným významom „lampa“. Táto jednotka bola (cez cirkev a školu) prevzatá do slovenčiny v pôvodnej podobe **lucerna** a s kvalifikátorom zastar. ju uvádza SSJ s významom „lampa lampášovitého tvaru, obyč. pouličná“. Neskoršie prevzatie z nem. Luzerne (cez fr. luzerne) prešlo do slovenčiny v rovnakej podobe **lucerna** vo význame „druh krmnej hospodárskej mnohoročnej rastliny, ďateľinoviny; bot. lucerna siata (Medicago sativa)“ (SSJ, KSSJ). Motiváciou vzniku tohto druhého významu mohol byť vzhľad silne lesklých hnedých semien (a názov tak pravdepodobne vznikol v semenárskych obchodoch) alebo mohol vzniknúť apelativizáciou z toponyma – švajč. Luzern, tal. Luserna (porov. Machek, 1997, s. 343). Zatiaľ čo v SSJ sú tieto jednotky spracované ako homonymá (*lucerna*¹, *lucerna*²), KSSJ uvádza už len druhý význam „rastlina“.

Podobne latinský plurálový tvar *mīlia* (= „tisíce“) prenikol do slovenčiny v tvare **míľa** s významom „stará dĺžková miera na určovanie väčších vzdialeností“ (KSSJ), resp. „dĺžková jednotka pre väčšie vzdialenosti, majúca v rozličných krajinách rozličné hodnoty (pôvodne tisíc dvojkrokov)“ (SCS). V nárečiach máme okrem tohto významu zachytené toto slovo aj vo význame „hranica dreva, z ktorej sa (tlením) získava drevné uhlie“ (SSN obe jednotky spracúva ako homonymá). SCS uvádza pre tento význam tvar **mīlier** (z latinského derivátu *mīliarium* = „tisíc kusov, napr. polien“), ktorý do slovenčiny prenikol cez strhn. mīler (porov. Machek, 1997, s. 363). Zo základu *mīlia* prešiel do slovenčiny aj internacionalizmus talianskeho pôvodu **milión** (= „tisíc tisícov“) a slovo **milénium** (= „tisícročie“). V tomto príklade sa k opakovanému prevzatiu s nezmenenou formálnou podobou pripájajú ďalšie prevzatia nesúce stopy derivačných procesov vo východiskovom jazyku (*mīlia* – *mīliarium*) alebo v sprostredkujúcich jazykoch (strhn. mīler, tal. milione).

Podobná skupina prevzatí pochádza z latinského základu *cornū* (= „roh“), ktorý má v taliančine v deminutívnom tvare podobu *cornetto*. Toto slovo sa ako internacionalizmus dostalo do slovenčiny v podobe **kornet**, ktorého súčasný význam uvádza SCS ako „hudobný dychový plechový náustkový nástroj s ventilmi, ktorý vznikol v 19. stor. z poštového rohu“, a neskôr z nem. Cornet (cez fr. cornette) sa do slovenčiny dostalo opakované prevzatie tejto jednotky s významom „najnižšia hodnosť jazdeckého dôstojníka v XVIII. a XIX. stor.“ (SSJ,

kde je hodnotené ako zastarávajúce), resp. „najnižšia dôstojnícka hodnosť jazdeckej kompanie, vojenský trubač; neskôr jazdecký dôstojník v hodnosti práporčíka a dôstojník pechoty (v rus. cárskej armáde) v hodnosti podporučíka“ (SCS). V SCS sú tieto slová spracované ako homonymá. Samostatnú lexikálnu jednotku (ktorá je len prechýlenou podobou na feminínium) tvorí výraz **korneta** s významom „biela štvorcová zástava veliteľa eskadry, oddiel jazdy“ (SCS) pochádzajúci z fr. *cornette*, ktorú by sme napriek formálnej odlišnosti naďalej pokladali za opakované prevzatie, keďže ide o ten istý východiskový základ *cornetto*. K týmto opakovaným prevzatiám sa priraďujú aj ďalšie slová majúce svoje východisko v latinskej adjektívnej podobe *cornūtus* (= „rohatý“) z toho istého lat. základu *cornū*. Ide o výrazy **kornút**, **kornútik** – „papierové vrečko zužujúce sa do špičky“, ale tiež o nárečové výrazy z oblasti karpatskej pastierskej kultúry **kornuta**, **kornulla** pre „ovcu so zahnutými rohmi“, ktoré sa k nám dostali prostredníctvom rum. *cornuță* (Machek, 1997, 278).

Za opakované prevzatia môžeme považovať aj také samostatné lexikálne jednotky, ktorých formálna diferenciacia bola spôsobená pravidelnými hláskoslovnými zmenami v domácom historickom vývine slovenčiny. Latinské slovo *regula* s významom „pravidlo“ sa v stredovekej latinčine rozšírilo o nový význam „pravidlo (zákon, predpisy) duchovného rádu al. duchovný rád“. Staršie prevzatie tohto slova v slovenčine má podobu **rehoľa** (so zmenou *g > h*) a význam „spoločenstvo, združenie ľudí, ktorí sú spojení istými pravidlami, obyč. cirkevnými, rád“ (SSJ, KSSJ) a neskoršie prevzatie (po hláskoslovnej zmene *g > h*) má podobu **regula** a nový význam „pravidlo, predpis, zásada, smernica“. Toto novšie prevzatie je hodnotené v slovníkoch súčasného jazyka ako zastarávajúce (KSSJ, SCS). Podobne staršie slovo **maškara** prešlo do slovenčiny cez nemecké nárečové maškere a pochádza z latinského základu *mascara* (< arab. *maschara*) (porov Machek, 1997, s. 353). Z toho istého základu pochádza aj súčasný neologizmus **maskara** – kozmetický termín prevzatý zo španielčiny s významom „farbiaci prípravok na riasy“ (SCS).

2. Spomínané príklady prevzatí pochádzajú etymologicky z rovnakého (najčastejšie latinského a gréckeho) základu, avšak do slovenčiny sa dostali cez iný sprostredkujúci jazyk, resp. v inom historickom období. V porovnaní s opakovanými internacionalizmami sa historické opakované prevzatia často, v dôsledku historických zmien v domácom jazyku, líšia od prvých – starších – prevzatí svojou formálnou podobou natoľko, že predstavujú samostatné lexémy (a teda nevytvárajú polysémiu alebo homonymiu) a bežný používateľ jazyka si ich príbuznosť neuvedomuje. Ďalšou výraznou odlišnosťou v porovnaní so skupinou opakovaných internacionalizmov je, že množina historických opakovaných prevzatí je v slovenčine omnoho väčšia a vzhľadom na hláskoslovné a derivačné procesy, ktoré sa na podobe týchto prevzatí odrazili – či už v domácom, prijíma-

júcom jazyku, alebo v jazyku východiskovom, alebo sprostredkujúcom –, nie je vždy jasná hranica vymedzenia opakovaného prevzatia – resp. priorita kritérií, podľa ktorých túto jednotku vymedzíme – môže tu ísť o podmienku rovnakej formy opakovaných prevzatí v prijímajúcom jazyku (moderátor, kredit, lucerna, mília a pod.), a teda v čase prieniku nových prevzatí do slovenčiny by išlo o neosémantizáciu, alebo „len“ o podmienku jednotného (vo východiskovom i sprostredkujúcom jazyku nederivovaného) východiska. Potom je opakovaným prevzatím aj prípad **rehoľa – regula, maškara – maskara** a tiež nasledujúce príklady s vyššou mierou „diskontinuity“ formálnej a sémantickej štruktúry s predchádzajúcim prevzatím z azda najpočetnejšej skupiny opakovaných prevzatí, ktorú tvoria slová latinského alebo gréckeho pôvodu, geneticky súvisiace so staršími prevzatiami, ktoré do slovenčiny prišli nemeckým prostredníctvom. Vplyv nemeckého jazyka bol podmienený nemeckými kolonizáciami a prítomnosťou nemeckého etnika v mestách od konca 12. a začiatku 13. storočia alebo ešte staršími predkolonizačnými kontaktmi (porov. Blanár, 1977, s. 175). Spravidla neskoršie (opakované) prevzatie z toho istého základu prichádza buď priamo z latinčiny, alebo prostredníctvom iného románskeho jazyka. Typickým príkladom je slovo **majster** (= „vyučený remeselník, kvalifikovaný robotník, kt. vedie pracovnú skupinu, odborník, znalec, umelec“ a pod. – KSSJ) pochádzajúce z nem. Meister, ktorého prevzatie súvisí s rozvojom obchodu a remesiel po príchode nemeckých kolonistov, a toto nemecké slovo je prevzatím z lat. *magister* (Machek, 1997, s. 365). Neskôr, prostredníctvom školstva a cirkvi, prešlo do slovenčiny priamo z latinčiny aj slovo **magister** (= „akademický titul, titul lekárnikov al. starší význam rehoľník, ktorý má na starosti prípravu novícov, resp. akademická hodnosť al. vysoký hodnosťár na kráľovskom dvore“ (KSSJ, Historický slovník slovenského jazyka; ďalej HSSJ). Podobne staré prevzatie **berla** (= „ozdobná vysoká palica ako symbol moci“ – KSSJ) alebo novšia **barla** (= „podpera chromých alebo beznohých používaná pri chôdzi“ – KSSJ) pochádza zo sthn. *ferala* a to je z lat. *ferula* (= „palica, prút“ (Machek, 1997, s. 141). Prostredníctvom školstva prešlo do slovenčiny nové prevzatie **ferula** (= „palica, prút na trestanie detí v škole – prenesene aj prísna výchova, disciplína“ – KSSJ). Podobnými príkladmi sú dvojica **piškóta** (= „múčnik al. pekársky výrobok z ľahkého vajcového cesta“ – KSSJ) z nemeckého Biscott a tal. *biscotto* (základom je románske *biscoctum* = „pečivo dvakrát pečené, suchár“, p. Machek, 1997, s. 452) a novšie **biskvit** (= „trvanlivé pečivo, suchár, sušienka a pod.“ – SCS) z fr. *biscuit* z toho istého románskeho základu, či trojica slov **putyka** (z nemeckého nárečového *budige* prevzatého z románčiny s významom „vínna pivnica“), **apatieka/apatéka** (z latinského *apothéca* = „starší názov pre lekárňu“) a nové prevzatie **butik** (< franc. *boutique* s významom menší obchod s módnymi šatami a doplnkami – KSSJ). Všetky pochádzajú zo spoločného základu – z lat. *apothéca* a to z gr. *ἀποθήκη* = „sklad“ (Machek, 1997, s. 501).

3. V historickom vývine lexikálneho fondu nachádzame veľmi veľký počet prevzatí, ktoré síce pochádzajú z jedného východiskového základu, ale vyznačujú sa veľkou mierou formálnej a sémantickej diskontinuity, pretože odrážajú derivačné vlastnosti a procesy východiskového a/alebo sprostredkujúceho jazyka. Tieto formy už nemôžeme chápať ako jednoduché „opakované prevzatia“, ale ako „viacnásobné prevzatia“ zo spoločného slovotvorného základu, ktoré potom tvoria akúsi historickú slovotvornú paradigmu. Napríklad z latinského základu *calendae* (= „prvý deň v mesiaci“) pochádza slovenská **koleda** dnes s významom „vianočná pieseň, obchôdzka so spievaním a obradmi (= koledovanie), darček získaný koledovaním; *cirk.* trojkráľový obrad vysviacania príbytkov“ (KSSJ). Historicky tento výraz používali Románi na označenie pohanských osláv zimného slnovratu, ktoré boli spojené so sprievodmi, spevom a vykupovaním z moci maškár. Neskôr sa vplyvom kresťanskej cirkvi význam slova zmenil (Machek, 1997, s. 268). Neskorším prevzatím zo základu *calendae*, cez strlat. derivát *calendarium* a nemecký Kalender (z 15. stor.) máme v slovenčine slovo **kalendár** (ibid., s. 236). Podobne k spomínanej dvojici *maskara* – *maškara* z lat. *mascara* takto pribúda i forma **maska**, ktorá prešla cez nemecké Maske a francúzske masque zo stredolatiniského derivátu *masca* (ibid., s. 353).

Ako typický príklad väčšej historickej slovotvornej paradigmy by tu mohli poslúžiť slová pochádzajúce z lat. adjektíva vo forme feminína *composita* (od mask. *compositus* s významom „zložený, zostavený“). S týmto základom súvisí staré prevzatie **kapusta**, internacionalizmus **kompost** (= „všestranné organické hnojivo získané dozrievaním organických látok rastlinného aj živočíšneho pôvodu (aj odpadových látok) a premiešaním so zeminou“ – SCS), ktoré prešlo cez nemecký tvar Kompost, Kombost, a z francúzskeho tvaru *compote* aj slovo **kompót** (porovnaj Machek, 1997, s. 241, 272; Brückner, 1985, s. 218). Latinský tvar *compositus* je derivátom zo slovesa *compōnō*, (= „skladať, zostavovať, spájať“), čo je základom pre celú skupinu internacionalizmov (*kompozícia*, *komponovať*, *kompilácia* atď.).

Podobný bohatý súbor prevzatí pochádza z latinského základu *cappa* (= „istá pokrývka hlavy“). Cez francúzske *chape* a nemecké (t)schappe máme v slovenčine **čiapku**,

zo stredolatiniského derivátu *caputium* (= „kapučňa“) cez nemecké Kapuze prešlo do slovenčiny slovo **kapuca/kapučňa**, zo strlat. *capucinus* cez nem. Kapuziner slovo **kapucín** ako „člen (mendikantskej) rehole vzniknutej z fran-tiškánskej rehole, nosiaci hnedý habit s dlhou kapučňou“ (SCS) a z talianskeho *cappuccino* nové prevzatie **kapučíno** (= „prekvapkávaná káva s mliekom, prípadne s ďalšími chuťovými prísadami“ – SCS). Zo strlat. deminutíva *cap(p)ella* (= „plášť s kapučňou“) pochádza maďarské *kápolna*, ktoré prešlo do slovenčiny v podobe **kaplnka** (= „menší bohoslužobný objekt alebo samo-

statná časť chrámu s možnosťou vykonávať v nej obrady“ – KSSJ), nemecké Kaplan, ktoré prešlo do slovenčiny ako **kaplán** („kňaz pomáhajúci farárovi v duchovnej správe“ – SCS) a slovenské **kapela** (= „súbor hudobníkov, orchester (dnes obyčajne zábavný, tanečný al. pochodový) – SCS), ktorý bol pôvodne zborom hudobníkov účinkujúcich v hradnej kaplnke (porov. Machek, 1997, s. 240; Brückner, 1985, s. 217). Rôzne i prenesené významy dnes už zastaraného slova **kapa** v slovenčine nachádzame v HSSJ (okrem pokrývky hlavy aj ozdobná prikrývka na kone a postroje a ozdobné puzdro na strelnú zbraň) a v Slovníku slovenských nárečí (ďalej SSN) – časť kantára na konskom postroji, vrchná časť chomúta, železná časť oja, ktorá sa dáva do jarma, výčnelok na prednej al. bočnej časti podkovy, kožené uchá slúžiace na spojenie častí cepov.

Už vyššie spomínané opakované prevzatie **kredit** súvisí s latinským *credo* (= „verím“), od ktorého pochádzajú i slová **krédo** (dnes „súhrn názorov, presvedčení – podľa apoštolského vyznania viery, ktoré sa v latinčine začína slovom „credo...“), **dekrét** i súčasný internacionalizmus **kredibilita** a pod. Zaujímavá je v tomto prípade súvislosť so slovom **kredenc**, ktoré pochádza z nemeckého Kredenz, čo je derivát zo slovesa kredenzen pochádzajúceho z románskeho *credentia* s významom „ochutnávanie pokrmu al. nápojov pred podaním hosťovi ako dôkaz, že nie sú otrávené“. Aj v starej češtine je doložený slovesný tvar kredencovati s týmto významom (Machek, 1997, s. 291).

V skupine prevzatých slov v slovnej zásobe najmä starej slovenčiny tvoria najpočetnejšiu vrstvu slová nemeckého pôvodu (porov. Krajčovič, 1998, s. 168) a nemčina je taktiež najčastejším sprostredkujúcim jazykom starých prevzatí z latinčiny a gréčtiny. Avšak už i v predchádzajúcich príkladoch sme okrem nemčiny ako sprostredkujúceho jazyka mali na tomto mieste maďarčinu, ktorej vplyv na slovenčinu bol daný spolužitím a vzájomnými kontaktmi obyvateľstva oboch etníc v jednom štátnom útvere a vyplýval často z prestížneho postavenia maďarského etnika v Uhorsku. V niekoľkých prípadoch nachádzame ako sprostredkujúci jazyk aj rumunčinu, ktorej vplyv zasa vyplýva z rozšírenia karpatskej pastierskej kultúry. Takto, tromi cestami prichádza do slovenčiny latinské slovo *tabula* (= „doska, stôl, obraz“), a to ako **tabla** cez maďarské tábla, ako nárečové slová **táfla/táfel** (= „veľký dlhý stôl, tabla“) cez nemecké Tafel a priamo z latinčiny cez školstvo a cirkev aj v pôvodnom tvare – **tabuľa** (porov. Machek, 1997, s. 633).

Podobne latinské slovo *circus* (= „kruhová čiara, kruh; pretekárska dráha“) prešlo cez nem. Zirkus ako internacionalizmus **circus** vo význame „zábavný podnik vo veľkom stane al. v pevnej budove, kde vystupujú artisti, klauni a cvičené zvieratá“ (SCS, KSSJ) a cez nemecký derivát Zirkel dnes už zastaraný výraz **cirkeľ** („kružidlo, záujmový krúžok“ – SCS, SSJ). Z latinského základu je aj rumunské țarc, z ktorého pochádza slovenské nárečové slovo valašskej pastierskej karpatskej kultúry **cárook** (= „ohrada v chlieve (pre teľa) al.

v izbe (pre hydinu), pre sečku, apod.“ – SSN) (Machek, 1997, s. 81). S týmto základom samozrejme súvisia aj ďalšie odvodeniny: *cirkulovať*, *cirkulácia*, *cirkumflex* či príslovka *cirka*.

Odborný lekársky termín a internacionalizmus *placenta* (= „orgán samíc väčšiny cicavcov slúžiaci na látkovú výmenu medzi plodom v maternici a matkou, plodový koláč, plodové lôžko“ – SCS) z latinského *placenta* (< gr. πλακοῦς = „plochý koláč“) má v slovenčine i staršie prevzatie *palacinka*, ktoré prešlo cez rumunské plăcintă > placinta a z neho maďarské palacsinta (Machek, 1997, s. 428). Ďalší internacionalizmus *aplikácia/aplikovať* (< lat. *applicāre* = „pripojovať, približovať, pridružovať“) má tiež predchodcu v nárečovom výraze *plekať* (= „dojčiť dieťa“ – SSN) z rumunského (a)pleca (= „o kojných samiciach vo význame skloniť sa k mláďatám a dať sa od nich sať“) (Machek, 1997, s. 457).

4. O špecifických historických typoch viacnásobných prevzatí by sme mohli uvažovať aj v prípadoch, keď „predchodcom“ neskoršieho prevzatia je staré praslovanské prevzatie z latinčiny alebo zo starej germánčiny. Tak latinské *castellum*, ktoré je deminutívny tvarom od *castrum* (= „tábor, hradisko“), preniklo do praslovančiny ako *kostelъ al. *kostelъ, z čoho po hláskoslovných zmenách v slovenčine máme formu *kostol*, a neskoršie prevzatie cez maďarské kastély má podobu *kaštieľ* a význam „väčšia (umelecky cenná) stavba vybudovaná v min. ako sídlo šľachty“ (KSSJ). Podobne z latinského *pāstor* (= „pastier“) bolo praslovanské *pastyřъ (< *pas-ja) a súčasné *pastier* a neskôr cez nemecké Pastor prešlo do slovenčiny slovo *pastor* s významom „kňaz v protestantských cirkvách“ (SCS). Zo starohornonemeckého *Kubil* (< lat. *cupellum* < *cūpa* = „džber, sud, bočka“ < gr. κύπη, κύπηλλον) prevzala praslovančina tvar *кѹбѣль (= „nádoba aj objemová miera“), z ktorého je dnešné nárečové slovo (v SSJ s kvalifikátorom ľud.) *gbel/gbol*, a neskoršie nemecké Kübel z tohto základu prešlo do slovenčiny ako hovorové *kýbel* („vedro“ – KSSJ) (k etymol. výkladom p. Machek, 1997; Brückner, 1985).

Neskoršie prevzatie môže historicky súvisieť s pôvodným praslovanským výrazom, ktorý pochádza zo starého indoeurópskeho koreňa spoločného pre slovanské i románske jazyky, a tak tu vlastne nejde o vlastné viacnásobné alebo opakované prevzatie. Tak sa k domácejmu slovu *pešo*, *peší* z psl. *pěšъ (ktoré súvisí s latinským *pēs*-su (< *pēs*, *pedis*) = „na nohách“) prevzatím z talianskeho *pedale* (prevzaté najskôr z hudobných nástrojov < rom. *pedāle* < lat. *pēs*, *pedis* – „noha“) pridružilo slovo *pedál* ako „nožná páka al. kľuka uvádzajúca do pohybu nejaký mechanizmus“ (SCS). S domácim slovom *zrno* z psl. *zъrnŏ (spolu s lat. *grānum*, stir. *gran*, gót. *kaurn*, nem. *Korn* odvodené od základu, ktorý je v „zrieť“ < *ǵr-) súvisí neskoršie prevzatie *granát* (=

„drahokam“) zo strhn. grānāt alebo strlat. grānātus (= „zrnitý“) odvodené od grānum, čo znamená „zrno“ (pretože sa objavuje vo veľkosti zrn), i **granula** ako „zrnko nejakého materiálu, obyč. umelo pripravené, vyrobené“ (SCS). Slovanské slovo **konopa** má spolu s nem. Hanf (sthn. hanaf) a s gr. κάμβαβις/ κάμβαβιος pôvod v Oriente a súvisí s neskorším prevzatím **kanafas/kanavas** (= „ľanová al. bavlnená (obyč. pásikovaná) tkanina, z ktorej sa robia hlavne obliečky na periny“ – SCS) z nemeckého Canafas (17. st.) al. z francúzskeho canevas (cez tal. canavaccio). Opakované prevzatie **kanava** (= „druh riedkej tkaniny,“ – SCS) prišlo do slovenčiny priamo z fr. canevas. (p. Machek, 1997, s. 273, 719; Brückner, 1985, s. 252, 652).

Viaceré spomínané typy starších pôvodných prevzatí a novších prevzatí prostredníctvom derivovaných tvarov vo východiskovom i sprostredkujúcom jazyku v sebe zahŕňa skupina slov pochádzajúca zo starého indoeurópskeho koreňa *klēu- (= „zviazať, zavierať“). S príponou *-čb máme z tohto základu praslovanské ***klučb** a jeho domáce historické derivované formy (klavý/klaviť, kliešte, klieťka, priklet a pod.). Z toho istého základu pochádza i latinské sloveso claudō (= „zatváram“), od ktorého je utvorené deverbatívum claustrum (pôvodne „záмка, závara, hrádza, ohrada“ a pod., v stredovekej latinčine „kláštor“). To prešlo do slovenčiny prostredníctvom starohornonemeckého klōstar a stredohornonemeckého kloster do slovenčiny ako **kláštor** s významom „uzavreté obydlie rehoľných osôb, jednotka cirkevnej rehole“ (SCS). So základom claudō súvisí aj latinské claves (pl. od clavis = „kľúč“), z ktorého priamo z latinčiny k nám prešiel názov **kláves** pre „stláčaciu klapku na niekt. hud. nástrojoch alebo podobnú súčiastku, ktorej stláčaním sa uvádza stroj do činnosti“ (KSSJ), a tiež francúzske clavier, ktoré cez nemecké Klavier prešlo do slovenčiny vo forme **klavír** s významom „klávesový strunový hudobný nástroj...“ (SCS).

5. Súbor dvojíc, trojíc, ba až celých skupín slov, ktoré prišli do slovenčiny rôznymi cestami a etymologicky pochádzajú z jedného (najčastejšie latinského a gréckeho) základu, predstavuje veľmi veľkú množinu s rôznymi typmi podľa jazyka východiskového a najmä sprostredkujúceho, podľa pôvodnej a výslednej formy prevzatého slova a času, v ktorom jednotlivé slová do slovenčiny ako prijímajúceho jazyka prenikli, a tiež podľa ich charakteru v synchrónnom stave jazyka, v ktorom môžu fungovať ako nová seméma polysémantického slova, ako homonymum, ako samostatná lexikálna jednotka alebo ako slovotvorný variant (porov. Buzássyová, 1991, s. 102). Pri analýze historických prevzatí však vyplývajú ďalšie otázky súvisiace aj s vymedzením pojmu „opakované prevzatie“:

1. v historickom vývine lexiky nie je vždy možné určiť prvé a neskoršie prevzatie;

2. podmienka spoločného genetického východiska sa môže vzťahovať na jeden konkrétny tvar alebo na celú tvarotvornú (maskulínium – feminínium, singulár – plurál...) či dokonca slovotvornú (deminutíva, deadjektíva, deverbatíva...) paradigmu – čo samozrejme zvyšuje počet jednotiek odvodzovaných z jedného základu a zároveň zväčšuje „formálnu a sémantickú diskontinuitu“ opakovaného prevzatia s jeho „predkom“ (= prvým prevzatím);
3. v prípade, že pôvodné (najčastejšie latinské al. grécke) východisko je polysémantickým slovom a prevzatia (prvé i opakované) vychádzajú z inej sémy polysémantického slova, je ťažké (azda len s prispením historických a kultúrnych poznatkov) určiť, či v historickom vývine lexiky bolo slovo prevzaté naraz ako polysémantické.

6. V našej práci preto rozlišujeme širší pojem „**viacnásobné prevzatie**“, ktorý by zahŕňal prevzatia rôznych tvarov a derivátov jedného základu bez ohľadu na časové poradie, v akom do prijímajúceho jazyka prišli, a užší pojem „**opakované prevzatie**“, ktoré by aj v diachrónnom ponímaní mohlo mať užšie vymedzenie časovo neskoršieho prevzatia od spoločného (vo východiskovom a sprostredkujúcom jazyku nederivovaného) genetického základu.

Konštatovanie, že „vývin jazyka treba skúmať v súvislosti s dejinami jeho nositeľov“ (Blanár, 1977, s. 167), bezvýhradne platí v prípade lexikálnych prevzatí, pretože lexikálne prvky cudzieho pôvodu nie sú len obohatením slovnej zásoby prijímajúceho jazyka, ale svojím putovaním od genetického východiska uchovávajú v sebe prejavy adaptačných procesov, sémantických zmien a derivačných vlastností cudzích jazykov, ktorými na ceste k nám prešli, ako aj spoločenských a kultúrnych dejín ich nositeľov. Zároveň sú, zjednodušene povedané, odrazom zložitých historických kultúrnych a etnických kontaktov.

LITERATÚRA

BLANÁR, Vincent: Lexikálne prevzatia v starej slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 14. Stanislavov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1977, s. 167 – 186.

BRÜCKNER, Alexander: Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa: Wiedza Powszechna 1985. 808 s.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Opakovaná internacionalizácia a problém identifikácie morfológických a lexikálnych jednotiek. In: Jazykovedný časopis, 1991, roč. 42, č. 2, s. 89 – 104.

Historický slovník slovenského jazyka. I. – VI. Bratislava: VEDA 1991 – 2005.

KIŠOVÁ, Jana: Model triedenia neologizmov. In: Varia XVI. Zborník materiálov zo 16. medzinárodného kolokvia mladých jazykovedcov v Častej-Papierničke (8. – 10. 11. 2006). Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 2009. (v tlači).

KRAJČOVIČ, Rudolf: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1998. 344 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. 3., dopl. a preprac. vyd. pripravili J. Kačala, M. Pisárčiková, M. Považaj. Bratislava: Veda 1997. 944 s.

MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Fotoreprint podľa 3. vyd. z roku 1971. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1997. 868 s.

Slovník cudzích slov. Sprac. kolektív autorov pod vedením V. Petráčkovej a J. Krausa. Prekl.: L. Balážová, J. Bosák, J. Genzor, I. Ripka, J. Skladaná. 1. slov. vyd. Bratislava: Media Trade – Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997. 992 s.

Slovník slovenského jazyka. 6. zv. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968.

Slovník slovenských nářečí. I., II. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994, 2006.

ŠPAŇÁR, Július – HRABOVSKÝ, Jozef: Latinsko-slovenský a slovensko-latinský slovník. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1987. 1224 s.

“REPEATED BORROWINGS” AS RESULTS OF HISTORICAL AND CULTURAL CONTACTS

Key words: lexical borrowing, etymology, history of language, vocabulary

The author of the paper has drawn inspiration from the paper *Opakovaná internacionalizácia a problém identifikácie morfológických a lexikálnych jednotiek* written by Klára Buzássyová (in 1991) who analyzes several types of “double/multiple lexical borrowings” that came into Slovak from a common etymological base (mainly of Latin or Greek origin) but in different historical periods, via a different mediating language (mainly German, Hungarian, Romanian, etc.), or from professional spheres (religion, schools, administration, crafts, etc.). Within the process of borrowing – often via another mediating language – two or more lexical items of a common origin may differ, to a varying extent, in their formal and semantic structures due to historical phonological and grammatical changes, processes of adaptation in the mediating or final languages, and due to derivation. The author presents several methodological problems in the classification of these groups of borrowings. She proposes to distinguish between “multiple” borrowings – borrowings of a common origin but of different forms and derivations, with no regard to the time when they came to the final languages, and “repeated” borrowings where we, from the diachronic point of view, can recognize the earlier and the later member of the pair of borrowings from the same common non-derived genetic base.

The process of borrowing must be studied in the context of the history of its speakers as the foreign lexical items not only enrich the vocabulary of the final language but on their way from the genetic base they preserve the marks of their adaptation processes, the semantic changes and the derivational features of foreign languages, as well as reflecting the social and cultural history of the linguistic communities and their historical contacts.

